

TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002

AZ ELSŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATOK

Oktatási segédanyag

Az oktatási segédanyag a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú, „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című pályázat keretében készült.

The project was partially funded by „TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002– „Establishing higher education service satisfying the needs of knowledge industry in the Southern Great Plain region” is supported by the European Union and co-financed by the European Social Fund.

Készítette:

Dr. Balázs Mihály egyetemi tanár, SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék – Dr. Keserű Gizella tudományos munkatárs, SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.palyazat.gov.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Ahhoz, hogy megértsük mi volt a jelentősége az európai kultúrában a folyóiratok megjelenésének a 17. század hatvanas éveiben, szólnunk kell néhány előzményről.

Ezek közül a legfontosabbak a középkori művelődés két alapvető intézményében az egyetemeken és az akadémiai mozgalmakban formálódtak ki. Jól ismert, hogy a 13. század első felében kialakuló európai egyetemi hálózatban az oktatás alapvető egységei az előadások és a disputák voltak. Témánk szempontjából természetesen ez utóbbiak a fontosabbak, amelyeknek változatos formákkal tarkított, mégis egységes gyakorlata alakult ki. Szerinte Európában tartottak az egyetemeken tetszés szerinti témákban vitatkozásokat (disputatio quodlibetaria) és olyanokat, amelyek az oktatás menetének megszervezését képezték. A legtöbb egyetemen hetenként megtartott összejöveteleken az alapképzést jelentő artes fakultásokon kívül a további karokon (orvosi, jogi, teológiai) is az előadások témájához kapcsolódóan ütköztettek álláspontokat a vitatkozásra kijelölt felek. A vitatkozás magasabb szintű formája volt az, amely valamely egyetemi fokozat megszerzéséhez kapcsolódott. Mai szemmel nézve ugyanezek az összecsapások mereven formalizálódtak és „lejátszótnak” tűnhetnek, hiszen egyrészt az egyházi vagy világi hatóságok által elfogadott világkép határait senki sem léphette át, másrészt a vitatkozásra kijelölt növendékek természetesen a tanáraik által képviselt, korábban megtanult álláspontokat képviselték. Ez minden bizonnyal még a fokozatszerzéshez kapcsolódó disszertációk (szakdolgozatok) esetében is igaz, hiszen a tudománytörténészek többségének álláspontja szerint ezek a legkritikábilis esetben közöltek a témavezető nézetéből eltérő egyéni megoldásokat. Mindezek ellenére az egyetemi disputáknak óriási szerepük volt egy az antik hagyományokra támaszkodó érvelési kultúra és logikai fogalmi rendszer működtetésében és folyamatos fenntartásában.

Mindez szélesebb körben persze akkor vált hozzáférhetővé, amikor a korai újkor hajnalán lezajlott az első kommunikációs forradalom, a könyvnyomtatás felfedezése. A 16. századdal kezdődően figyelhető meg, hogy korábban az egyetemek falai között lezajló vitatkozások szélesebb körben is hozzáférhetővé váltak. Gyakorlattá vált a tézisek, ellentézisek és disszertációk kinyomtatása, s ezeket a legkülönbözőbb formákban terjeszteni kezdték: a disputálók elsősorban nyilvánvalóan saját füzeteik szétosztogatásában szorgalmaskodtak, a professzorok azonban összegyűjtötték, majd tematikus kötetekbe is rendezték a vezetésük alatt megjelent szövegeket. Külföldi és hazai könyvtárakban is gyakran találkozhatunk ilyen disszertáció-sorozatokat tartalmazó kötetekkel, amelyeket nyilvánvalóan oktatási segédanyagként is alkalmaztak. Amikor majd az alábbiakban tézisek és ellentézisek összecsapását regisztrálhatjuk az első európai folyóiratok hasábjain, akkor tudnunk kell, hogy ennek forrása a több évszázados európai egyetemi gyakorlat volt.

Mint említettük, a másik fontos európai intézmény az akadémiai hálózat volt. Erről tudni kell, hogy a 15. század első évtizedeiben laza baráti közösségek hálózataként jelent meg először Itáliában, majd Európa más országaiban, köztük elsőként Magyarországon. A középkori társadalom legfelsőbb köreinek gyermekeiből verbuválódott első közösségek az egyetemek elleni lázadás jegyében alakultak ki, tagjai elégedetlenek voltak a középkori egyetemi oktatás mindennapjainak szürkeségével és formalizált világával. Újat, modernet, felkavarót akartak tehát megélni, s ezt az újat eszmeileg azokban az antik szövegekben találták meg, amelyek zöme a kolostori könyvtárak könyvespolcain porosodott. Egyházi kapcsolataik felhasználásával hozzájutottak ezekhez a szövegekhez, amelyek felkutatásában szinte versengtek egymással. Összejöveteleiken ezeket az elfeledett szövegemlékeket nyitották fel egymás számára, s öntudatosan az egyeteminél magasabb rendű humanista kultúra képviselőiként tekintettek egymásra. A 15. század második felére Itália legnagyobb városaiban, de számos más európai helyszínen alkotó közösségek kapcsolattartásának igénye termelt ki egy másik műfajt, a humanista epistolát, vagy levelet. A műfaj megteremtője a még kisebb hálózatot „üzemeltető” Francesco Petrarca volt, aki az antik tradícióból megőrződött Cicero-féle bensőséges magánlevél, illetőleg a Seneca által kedvelt terjedelmesebb filozófiai levél összegyűréséből hozta létre azt a levéltípust, amely aztán elterjedt egész Európában. Ennek a hamarosan elméleti szövegekben is megalapozott levélnek az volt tehát a sajátossága, hogy az olykor a mai olvasó számára talán túláradónak tartott bensőségességet és személyességet összekötötte a bölcséleti és tudományos üzenet részletes kibontásával.

A kéziratos másolatokban már a könyvnyomtatás előtt is terjesztett ilyen levelek tehát egyszerre szóltak egy meghatározott címzetthez, s egy nagyobb közösséghez. Ez a levéltípus tehát a tudósvilág alapvető kommunikációs műfajává vált, amelynek formai és tartalmi tekintetben egyaránt divatot teremtő mesterei is megjelentek. Az egyik legjelentősebb ezek közül a témáról elméleti munkát (*De conscribendis epistolis*) is megfogalmazó Erasmus volt, akinél a műfaj sajátosságai és dimenziói egyaránt jól megragadhatók. Életművének kutatói 3165 általa írott levelet regisztráltak. Ennek mintegy kétharmada, megközelítően mintegy kétezer olyan, amelyet az említett tudós-humanista típusba sorolhatunk, a fennmaradók alkalmi, többnyire feltűnően rövid megnyilatkozások. A célokról sokat elárul, hogy a humanista levelekből ezerkétszázat már maga a szerző is megjelentetett nyomtatásban, ezzel is nyilvánvalóvá téve, hogy ezekben közérdekű mondanivalóról van szó. A fennmaradó nyolcszáz levél is megjelent azonban nyomtatásban részben úgy, hogy a címzettek maguk adták ki, részben pedig a szerző halála utáni levélgyűjteményekben látták meg a napvilágot.

A humanista világban tehát az is szokássá vált, hogy a szerzők még életükben gondoskodjanak leveleik részleges vagy csaknem teljes korpuszának önmaguk teremtette arcképükhöz nyilvánvalóan illeszkedő kiadásáról, amelyet sok esetben egy általuk írott, de róluk egyes szám harmadik személyben beszélő életrajz vezetett be. Ezt látjuk a 16. század második felében élt újsztoikus bölcsele, Justus Lipsius esetében, akit néhány magyarországi humanista is felkeresett levelével, de ezek többsége az életművet megjelenítő válogatásba már nem került be. Tudunk persze olyan jelentékeny tudós humanistákról is, akiknek ilyen reprezentatív kiadvány megjelentetésére nem volt lehetőségük. Ilyen volt például – hogy egy magyarországi embert is említsünk – az a Dudith András, akit sokan a 16. század második fele egyik legjelentősebb vallásfilozófiai gondolkodójának tartanak, akinek több fontos levele megjelent ugyan a korban nyomtatásban, de a teljes életművet éppen most tárja fel a kutatás.

A később fejlemények szempontjából fontos tudni, hogy levelezés nemcsak magánszemélyek között zajlott, a címzettek, sőt feladók között a *respublica litteraria* kisebb csoportjai is felbukkannak, a lazább baráti társaságok mellett a 17. század elején már kutatói csoportok is akadtak. Ezek rendszeresen összejöttek, akár a beérkezett levelek fölolvására, s így „rejtett” vagy „láthatatlan” kollégiumok szerveződését ösztönözte a rendszeres információcserének ez a megújult formája, amit a postaszolgálat terjedése, megbízhatóságának növekedése is elősegítette. (Ennek köszönhetően a *respublica litteraria*, az írástudók levelező hálózata 17. század végi „tagságát” 1200 főre becsülik). S bár a az intenzív levélváltást a folyóiratok kialakulásában fontos előzménynek tekintjük, nem szabad elfelednünk (erre számos példát látunk majd az alábbiakban), hogy a műfaj a kialakuló folyóirat kultúrában is megőrizte funkcióját. Bizonyos átalakulások is bekövetkeztek. Megkezdődött a levelek többségében a magán és a nyilvánosságnak szánt közlendők világos elválasztása, megfigyelhető, hogy a felolvasásra vagy nyomtatott közlésre szánt részek elkülönülve kapnak helyet bennük. Olyan érdekes változatokkal is találkozunk aztán, mint az Adrien Auzout (1622-1691) francia csillagász által Henry Oldenburghoz (1619 k.- 1677), akkor már a Royal Society titkárához küldött engesztelő levél, amely a határok nem egészen egyértelmű meghúzásából adódó problémákat közvetít számunkra. Oldenburg ugyanis korábban egy hosszú levelet írt a franciának az üstökösökről, s ő ennek azt a részét is nyomdába adta, amely az alább majd ismerttetendő folyóiratokbeli közleményekből kimaradt, de híven elbeszéli a tudományos közlemény körül gerjedt pengeváltásokat. Bevett gyakorlat lett aztán annak külön jelzése, ha a levélíró szövege egészét barátok közti eszmecserének szánta, s megosztását megtiltotta. Oldenburg is így tett oxfordi beilleszkedése időszakában: a racionalizmus erős terjedése láttán

a vallás fenyegetettségére vonatkozó aggodalmait ilyen levelekben osztotta meg Adam Boreellal.

E két jelentékeny műfaji és intézményi előzmény közül témánk szempontjából kétségtelen az utóbb említettet tekinthetjük jelentősebbnek. Ebben szerepet játszik persze az is, hogy a tudománytörténészek többségének véleménye szerint a modern tudományosság kialakulásában az ezt a műfajt életelemének tekintő akadémiai mozgalom volt meghatározó jelentőségű, s nem az egyetemek. Viták folynak ugyan erről a kérdéstről, de az kétségtelen, hogy a modern világot megalapozó nagy tudományos felfedezések Kopernikustól Galilein és Descartes-on át Newtonig nem az egyetemek falai között születtek meg. Néhány tudománytörténész Keplernek és másoknak az egyetemek vaskalapos, tekintélyelvű, s a felekezeti fogságában vergődő világát elmarasztaló kijelentéseire támaszkodva odáig is elmegy, hogy az egyetem és a valódi tudományosság összeegyeztethetlenségéről beszéljen. Ez minden bizonnyal túlzás, s van valami igazuk azoknak is, akik azt állítják, hogy a tudomány legnagyobbjai is az egyetemeken szerezték a génuszukat működésbe hozó alapokat, ám az kétségtelen, hogy sok koraujkori egyetem nehezen fogadta be a koraujkori nagy újításokat. A felekezeti elkülönülés gátló szerepe is tagadhatatlan, hiszen a 17. században már a legtöbb európai egyetemen csak olyan vallású professzorok taníthattak, amelyek az adott államalakulatban vagy városban elfogadottnak számítottak.

Mindez kevésbé volt elmondható a kisebb szervezettségű akadémiai világról. Azt persze nem állíthatjuk, hogy ez teljességgel megmaradt volna a spontaneitásnak és laza szerveződésnek abban az állapotában, amelyben a 15. század elején felszínre lépett. Az erőteljesebb szerveződés jegyei itt is megjelentek, szabályzatok születtek, megfogalmazódtak feltételek a belépésről, bizonyos rendszerességgel kezdték megtartani összejöveteleiket. Itáliában a legszervezettebbé először a firenzei Academia Platonica vált, ami nem kis mértékben azért következett be, mert Lorenzo Medici a város melletti egyik kastélyát is átadta a Platon újra felfedezett szövegein munkálkodó közösségnek. Itt tehát egy városállam fejedelmének támogatása gyorsította fel az intézményesülést, s ez természetesen még nagyobb dimenziókat ölthetett, ha egy nagy ország nagy uralkodóháza tette meg ugyanezt. A szakértők szerint ez klasszikus módon valósult meg Franciaországban, ahol a Magyarországnál egyébként jóval később jelentkező akadémiai kezdeményezéseket a 16. század derekától egyre inkább felkarolták az uralkodók, akik bizonyos időszakokban az elnehezült, s a teológia elsődlegességétől megszabadulni nem tudó Sorbonne ellenében is támogatták ezeket a törekvéseket. Az így létrejött *Académie de poésie et de musique* elnevezése a kérdés legnagyobb

hazai szakértőjének, Klaniczay Tibornak a véleménye szerint az új-platonizmus szellemében értendő, vagyis itt úgy esett szó a költészetéről és a zenéről, mint minden bölcsesség és harmónia foglalatáról. Összhangban van ezzel, hogy tudunk az ég mozgásáról, a ptolemaioszi és a nagy intézményt, szisztémát összehasonlító előadásról is. Az alulról jövő kezdeményezés és a királyi támogatás összeölelkezése aztán akkor vált igen szorossá, amikor a nagyhatalmi törekvés és az egyre szélesebb körben jelentkező nyelvi öntudat összetalálkozott. Ez a franciák nagy századának 30-as éveiben oda vezetett, hogy a francia nyelv nagyszerűségét, tudományra és művészetre való alkalmasságát hirdető tudósok gondolatai hivatalos elismerést és támogatást kaptak, s ennek eredményeképpen jött létre 1635-ben az Académie Française, amelynek széles körben kiépült hálózatában szabályzatba rögzített francia nyelven foglalkoztak a különböző tudományokkal.

A franciaországitól egészen eltérő körülmények között létrejött - erről még szólunk dolgozatunkban - angliai akadémia (Royal Society) volt az a másik nagy intézmény, amely egyszerre adott fórumot a tudósok közösségének, s játszott nagy szerepet a kapcsolattartás új formái, közöttük a folyóiratok kialakulásában. A központi akadémiák és helyi hálózataik ugyanis egyfelől közelebb hozták egymáshoz a tudósokat, másrészt kitermelték az információk cseréjének, egymás eredményei és megfontolásai követésének azt az igényét is, amelyet a tudósok közösségének (*respublica litteralia*, *republique des lettres*) hagyományos formája, a levelezés nem tudott kielégíteni. Ne feledjük, hogy olyan korszakban vagyunk, amikor a rendszeres postaszolgálat éppen kialakulóban volt, a küldeményeket még hosszú ideig személyes és egyéb kapcsolatokat megmozgató külön szervezéssel lehetett eljuttatni a címzettekhez.

A kapcsolattartási nehézségek ellenére ugyanakkor dinamikusan fejlődött a könyvkereskedelem. Egyre több nyomda egyre több és egyre nagyobb példányszámú nyomtatványt jelentetett meg, s ezen a ponton is elemi erővel jelentkezett az alaposabb és gyorsabb tájékozódás igénye. A kiadók és a könyvkereskedők kínálati listákkal próbálták ennek eleget tenni, s ennek során fogalmazódott meg az az igény is, hogy a célba vettek alaposabb tájékoztatást kapjanak a kiadványok tartalmáról. Egyáltalán nem tartjuk véletlennek, hogy az alábbi ismertető folyóiratok első számai, vagy programnyilatkozatai rendre megemlékeznek erről az igényről, s hogy ezek a fórumok valójában rövidebb vagy hosszabb időszak, esetleg mindkettő természetét áttekintő ajánló és kritikai fórumokként jöttek létre. Egy korabeli meghatározás igen beszédesen fogalmaz, amikor a folyóiratokat úgy határozza meg, hogy „olyan könyvek, amelyekben a az írásbeliség ügyének előmozdítására a közönség számára heti, havi, vagy éves rendszerességgel elérhetővé tett különféle jellegű könyveket vagy a tudósok

egyéb dokumentumait egy-egy személy vagy közösség számba vesz („libros, in quibus vel per septimanas, vel per menses, annumve editis, non libro mondo vulgati, sed et alia doctorum documenta, diverso scribendi genere, in usum publicum, et promovenda rei literaria causa, vel a singulis, viris, vel integris societatibus recensentur.”) A számbavétel az ige jelentésének megfelelően megvizsgálást is felölel, s ebből lett aztán a recenzió műfaja, de érdemes arra is felfigyelni, hogy a heti, havi, éves megjelenést áttekintő könyvről beszél a meghatározás, ami megfelel annak, amit az első időszakról megállapíthatunk. Egészen nyilvánvalóan köztes állapotról beszélhetünk, hiszen a legtöbb esetben havonta jelennek ugyan meg a könyvbírálatokat is tartalmazó füzetek, de esetenként nem csupán kimarad egy-egy szám, hanem nagyobb időszak áttekintésére is sor kerülhet. Az alább még majd említendő első olaszországi tudományos folyóirat (*Giornale de litterati*) első három száma például összevontan jelent meg. Másfelől a kívánatos frissesség és mozgékonyosság okán ugyan igyekeztek ugyan havi rendszerességgel közzétenni és külön egységként kezelni ezeket a füzeteket, s ennek félreérthetetlen jele volt az is, hogy az esetek többségében már egy-egy füzet végére is elhelyeztek valamilyen mutatót, a legtöbb esetben a számbavett művek szerző és cím szerinti tematikus csoportokba rendezett mutatóját. Ám egy-egy esztendő terméséről külön is készültek többnyire a haviaknál alaposabb, több szempontot is felölelő mutatók, s ezeket az összefűzött füzetek mindegyikét tartalmazó kötetek végére helyezték. Ezek az éves összefoglaló kötetek valóban könyvként funkcionáltak tehát, s a nagy könyvtárak ilyen kemény kötésű könyvekként is őrizték meg számunkra őket.

Az alábbiakban a megalapítás sorrendjében úgy mutatjuk be a legfontosabb első három folyóiratot, hogy szólunk létrejöttük körülményeiről is.

Első helyen első az 1665 januárjában elindított *Journal des sçavans-t*, amelynek előzményei az 1630-as évekre nyúlnak vissza. Ebben az akadémiai háttér mellett fontos szerepet játszott, hogy egy fiatal francia orvos, Théophraste Renaudot (1586-1653) a szegénység problémáinak megoldására, munkaközvetítésre címirodát (bureau d'adresse) alapított, s részben ennek szolgálatára hozta létre (1631) Richelieu támogatásával a hetente megjelenő *Gazette* nevű újságot, amelynek tevékenységi köre hamar kiszélesedett, munkatársai között genealógus, költő, regényíró, diplomata is volt, s a kormány szócsövévé vált. A felügyelő bizottság kinevezésével az objektivitás fönmaradását (vagy legalább annak látszatát) kívánta biztosítani a nagyhatalmú protektor, s az *Újság* a francia sajtó legolvasottabb sikervállalkozásává vált. Richelieu támogatását élvezte s csak annak haláláig, 1642-ig működött Renaudotnak az az 1633-as kezdeményezése is, hogy közérdeklődésre számot tartó kérdések megvitatására hetente

nyilvános konferenciát tartanak, amelyek jegyzőkönyveit közzétette. A *Gazette* távoli s közeli események krónikáját adta közre, lassan fölváltva az addig Európa szerte elterjedt kézírásos tudósítások, a *nouvelles a la main* lapjait.

A lap sikerével a címiroda hamarosan Franciaország vezető hírügynökségévé lett. A *Gazette* felügyelő bizottsága tagjaként került kapcsolatba a sajtóval az a Françoise Eudes de Mézeray (1610-1683), aki történészként is felfigyelt kora tudományos forradalmának jelentőségére. Fennmaradt egy datálatlan kiváltságlevél-tervezete, amelyben 20 évre kért kiadási jogot egy általános tudományos folyóiratra (ő *journal litteraire general*nak nevezi), amely az új találmányok és felfedezések népszerűsítését vállalná magára. Szerinte a tárgy külön orgánumot érdemel, mert jelentősége legalább akkora, mint a háborúké vagy a politikáé, jóllehet történeti narratívába illesztése nem könnyű feladat. Munkatársai és külföldi levelezők segítségével vállalná a Franciaország hírnevét is öregbítő új, elméleti és gyakorlati ismeretek összegyűjtését, valamint lehetőség szerint gyors publikálását. A friss hír értékét látva döntött a hetenkénti megjelenés mellett. (Pár hónappal később az angol folyóirat szerkesztője már jól láthatta az ebből adódó s a színvonalat kockáztató terheket, s havonta adta ki a maga lapját.) A teremtő emberi aktivitás szinte minden területének jelentős fejleményeit számon tartotta volna, s a felsorolásból természetesen nem maradt ki eredeti szakterülete sem: a szerkesztő feladatának tekintette minden történeti dokumentum, tárgy és más emlék számontartását, gyűjtését, s a rájuk vonatkozó adatközlést. Hasonlóan vélekedett az Európában megjelenő könyvek bibliográfiájának rendszeres frissítéséről. Akkori francia szokás szerint öncenzúrát vállalva kizárta az etikát, a vallást és a politikát érintő vélemény kinyilvánítását.

Nem tudjuk, mi történt a tervezet megírása és az első szám megjelentetése között, de az bizonyos, hogy az 1665. január 5-től hetente megjelenő *Journal de Scavantes* első számai szerkesztője, Denis de Sallo, Mézeray lakószomszédja volt. Neki volt kapcsolata a sok színvonalas tudományos munka kiadását jegyző nyomdással, Jean Cussonnal, s valószínűleg kettejük életközeli ismeretei segítették eladható arculatúra formálni a tudomány Mézeray által megálmodott új fórumát. Esetenként csak a hangsúlyok változtak, elsőrendű feladatul tűzte ki az indító szám bevezetője a szerte Európában megjelenő friss kiadványok szakszerű számbavételét, hogy tudósítson a *Republique des Lettres* újdonságairól. A hosszabb-rövidebb ismertetések is erősebb hangsúlyt kaptak, hisz a francia olvasók az egyre nagyobb számban megjelenő nyomtatványról bővebb tájékoztatást vártak választásaik megkönnyítésére, s nagy élvezettel olvasták kortársaik vitáit. A piaci igényre lehetett válasz a nekrológ-rovat, amelyben az elhunytak életművének bemutatása kapott főszerepet. Ezután következtek csak a

szorosabban vett természettudományos szakközlemények, amelyek többnyire a természet működésének magyarázatát, a matematika, a csillagászat, az anatómia új eredményeinek bemutatását segítő kísérletek leírásai. Nem tudhatjuk, a kialakult sorrendben mennyire játszott szerepet a francia tudományos élet megosztottsága, amibe a klérus tekintélye mellett a királyi támogatások is erősen belejátszottak, súlyosan fenyegetve a kutatás függetlenségét. Nemcsak a kormány támogatását, de olvasók sokaságának meghódítását is megcélozták a világi és egyházi fórumok határozatainak rendszeres közlésével, köztük a Sorbonne és más egyetemek cenzúrára vonatkozó intézkedéseivel. A bevezető szerzői írások beküldésére buzdítják olvasóikat, s figyelmeztetnek a kiadványukban megjelenő vélemények sokféleségére, ígérve, hogy legföljebb kisebb stilisztikai változtatásokat engednek meg maguknak.

Az első heroikus hónapok eredményeképp létrejött számok minden bizonnyal meggyőzték olvasóikat a vállalkozás hatalmas jelentőségéről. Egyetemes hatókörű, s nagy érdeklődéssel követett tudományos folyóirat indult, a legtekintélyesebb tudós körök részvételével. A Mézeray és de Sallo érdeklődésének egyaránt megfelelő történeti s más humán tanulmányok mellett a természettudományos kutatások módszertanát, természeti jelenségeket leíró beszámolók s könyvismertetések – köztük Descartes *Traité de l'Homme* első francia kiadása – is helyet kaptak az első számokban. A legelső tudósabb része tartalmaz angliai tudósítást rendellenességekkel született hármassikrekről, olaszországit Giuseppe Campani új teleszkópjáról, ismertet az afrikai keresztény egyház történetével foglalkozó könyvet. Az arányok kiegyensúlyozottak, a világi bíróságok határozatai mellett egyháztörténeti munkák is helyet kaptak, és esetenként a tisztán irodalmi érdeklődésűek is igényes írásokat olvashattak a legjelesebb francia szerzők műveiről. Többé-kevésbé a tartalom bő negyedét tették ki a tudományos írások, aminél az alapítók valószínűleg többet jobb arányt terveztek.

A folyóirat körvonalai a kezdeti időben még képlékeny tartalmat kereteznek, de láthatóan a tiszta tudomány mellett foglalnak állást. Ebből a szempontból különösen tanulságos nyomon követni a rendkívüli, és jelentős közérdeklődéstől követett égi jelenségekkel kapcsolatos eseményeknek a *Journal* január 26-i számában megjelent krónikáját. Azon a télen egymás után két üstökös is felbukkant az égen, ráadásul ugyanakkor a Hold is pályájának a Földhöz legközelebbi pontjára érkezett, állítólag Párizs sok erkélyén távcsövek csillogtak. A párizsi jezsuita kollégiumban magas notabilitások jelenlétében lezajlott hagyományörző, spekulatív előadásokról tárgyyszerűen tudósít a *De la Comete* c. cikk, majd a kiváló Adrien Auzout legfrissebb méréseinek eredményeit közli, amelyek következtében megdőlt az üstökösök egyenes vonalú mozgására vonatkozó korábbi feltételezés. Számításokat végzett a jövő

pályáról is. Ezt követően Jacques Buotnak az üstökös pályáját megrajzoló munkáját referálták. A cikk végén a szerző összefoglalja a legújabb eredményeket, amelyek értelmében nem két, hanem egy üstökös kétszeri felbukkanásának tanúja a világ, s az üstökösök pályája épp olyan szabályos, mint a többi égitesté. A tudomány két ennyire eltérő felfogásának ilyen együttes prezentálása önmagában jelezte a szerkesztőség kiállását a tényekre alapozó új irányzat mellett.

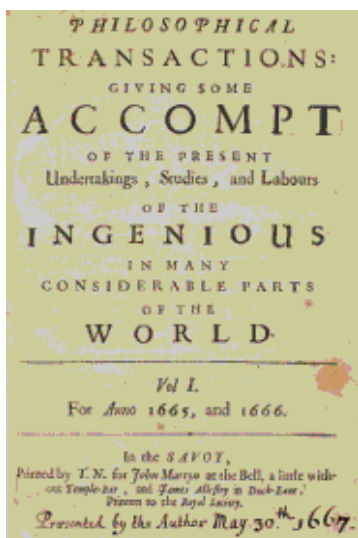
Minden igyekezet ellenére a folyóirat megjelentetése három hónap után megszakadt. Sok történész a toszkán herceg könyvszerető párizsi ügynökétől, Francesco Marucellitől származó nyilatkozatból következtet ennek okára. Ő úgy tudta, a királyi hivatalnokok felháborodtak azon, hogy szerintük előzetes engedély nélkül kezdődött a *Journal* kiadása. Másfelől arról is beszél, s hogy de Sallonnak elege lett abból, hogy a folyóirat körüli munka minden terhe az ő vállát nyomta. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy újabb források szerint az üstökös megjelenése kapcsán kialakult hangulat és elképzelések a fentiekben vázolt kezelése kiváltotta a jezsuiták ellenszenvét, a pápai nuncius környezetében is intrikáltak, s ő érte el a királynál a folyóirat betiltását. Az udvar ugyanakkor tisztában volt azzal, milyen jelentős eredményeket ígér egy ilyen orgánus, s a kormány által ellenőrizve a tudományos élet és a közvélemény irányítását is leegyszerűsíti. Így indulhatott újra a *Journal* 1666. januárjában. De Sallo korábbi segítője, Jean Gallois vette át vezetést, s az alapítók szellemében igyekezett fenntartani az objektív hangot, a kommentármentes tárgyszerűséget. Mindezek mellett sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az elkövetkezőkben mennyire jelentős oldalszámot kaptak az egyháztörténet mellett teológiai kérdések tárgyalásával foglalkozó írások. Ennek rögzítése után örvendezhetünk csak annak, hogy jelentékeny tudósokat nem róttak meg az egyház véleményével való esetleges vitába szállásért. Azt persze ugyancsak fontos látnunk, hogy Gallois és az őt követő 17. századi szerkesztők egyházi emberek.

A *Journal* 1665-ös utolsó (13.) száma végén közölték annak hírért, hogy a csatorna túlsópartján, Londonban pár hete megjelent a *Philosophical Transactions*, melynek mintája természetesen a franciák lapja, s amely méltó orgánus lesz a kiváló és példamutató angol akadémiának, a pár éve megalakult Royal Societynek. Mindenesetre de Sallo itt siet hangot adni örömeinek, amiért sikerült angol fordítót alkalmazni, aki megoldja az igényes anyagok átültetésével kapcsolatos feladatokat. Az ellenőrzött cikkek átvételére szüksége volt mind a *Journal*nak, mind a francia akadémiának, ennyire biztos forrást másutt hiába kerestek. 1665-1701 között legalább 98 közleményt vettek át, s még több anyag kéziratos fordítása maradt fenn. Az 1660-as évek végén Gallois az Academie des Sciences titkáraként még több fordítanivalót kért Oldenburgtól, aki végül ennek hatására letett arról, hogy befejezi a maga készítette latin fordítást, s Christoph

Sandot bízta meg. A későbbiekben még említendő Sand, igyekezett a legjobb fordítást elkészíteni, sok levélben konzultált Oldenburggal, ám amikor Amsterdamban 1671-72 telén a tervezett sorozat első kötetében pár évfolyamnyi anyag megjelent, utóbbi rémes recenzióban alázza le a fordítót, aki a sürgetésekre azzal reagált, hogy a *Journal* korábban, sebtében készült latin változatából (Le Journal des Scavans: hoc est Ephemerides eruditorum... /jam vero in linguam latinam versae opera atq. studio M. F. Nitzschi... Leipzig, 1667-71) vette át, amit lehetett. A *Journal* minden erőfeszítés ellenére haldoklott, Gallois szerkesztőségének utolsó négy évében (1670-74) 13 száma jelent csak meg, ugyanannyi, mint de Sallo idején 3 hónap alatt.

Az 1690-es években a francia akadémia és a *Journal* megreformálására kezdődtek próbálkozások, – a tagok havi beszámolók írására kaptak ösztönzést, s felmerült, hogy a Transactions modelljét egészében át kell venni –, s egy tekintélyes delegáció londoni útja előzte meg az 1699-es sikeresnek bizonyuló újjászervezést. Fölismerték, hogy az intenzív levelezőrendszer fenntartásának munkáját nem spórolhatják meg.

A tudományos folyóiratok mintája: *Philosophical Transaction*

A *Journal* elsősége vitathatatlan, s mint említettük, londoni párjának, a *Philosophical Transaction*nek a szerkesztésével megbízott Henry Oldenburg kapcsolatban állt a franciákkal, sőt az első francia természettudományos közlemények forrásai nem ritkán éppen az ő levelei. Erre figyelve az elsőbbség kérdése körüli későbbi viták kissé megmosolyogtatóak (amúgy is két hónapos csak a franciák előnye), s ráadásul sok cikk mindkét orgánumban megjelent.

Számottevőek, s az első évszázadban különösen jelentősek a különbségek is, amelyek okait (a két ország adott belső helyzete eltérései mellett) az angol folyóirat intézményi függésében, pontosabban az alapító Royal Society jellegében kereshetjük, hiszen a szervezet addigi tudományos munkássága és függetlensége határozta meg a Transactions fő profilját. A folyóiratot ugyanis a közösségi alapítású, önfenntartó, folyamatosan működő és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokat építő tudós társaság hozta létre. A korszak kutatói szerint a kortárs akadémiák (párizsi: 1635, berlini: 1700, szentpétervári: 1725) közül ez volt a legerősebb, s valódi dicsőség volt tagjának lenni. Súlyát roppant módon megnövelte, hogy a kísérleteket az összes tag jelenlétében lehet hitelesíteni. Pierre Bourdieu tudományszociológus szerint olyan csoportmunkát ösztönöztek, amelynek során a versenytársak együtt kutatnak, ami sokkal nagyobb hatékonyságot biztosított. Bár a szakosodás megindult, a természettudomány kutatásának határai még kiforratlanok, a szaktudományok megformálatlanok voltak, s mindez a közös kísérletekkel együtt sokkal több társadalmi interakciót ösztönzött, s végeredményben valóban határok fölötti együttműködéseket hozott tető alá. A nyilvánosság hirtelen megnövekedése egészen új utakra terelte a tudományok fejlődését, újfajta kommunikációs stratégiákat honosított meg.

A szervezet 1660-ban már rendszeresen tevékenykedett, nyilvános kísérletek közös, tehát ellenőrzött elvégzésére illetve a kísérleteket, s más kutatásokat leíró előadások meghallgatására jártak össze minden héten. November 28-án ünnepélyesen nevet adtak csoportjuknak: Társaság a fizikai-matematikai kísérletes tudomány fejlesztéséért (Society for promoting Physico-Mathematicall Experimentall Learning) s csak az együttműködés gyakorlata által kiérlelt belső szervezet megformálása után (már mint Royal Society of London for Improving Natural Knowledge) kértek két év múltán királyi jóváhagyást tevékenységükre. A tagok (fellows) tudományáganként választották meg a tanács tagjait, azok pedig az elnököt. A királyi kiváltságlevél csak támogatást ígért, nem felügyeletet, hiszen II. Károly semmiképp nem kormányozhatott lefejezett előde vagy francia kollégái módján.

A társaság nagy hagyományokkal működő tudóscsoportok munkálkodását folytatva s egyesítve jött létre, Francis Bacon erős hatása mellett Descartes eredményeit is ismerve dolgozták ki kutatási módszertanukat, amelyet Oldenburg Van Damhoz írt levelében a következőképpen foglal össze: „It is our business, in the first place, to scrutinize the whole of Nature and to investigate its activity and powers by means of observations and experiments; and then in course of time to hammer out a more solid philosophy and more ample amenities of civilization. I set the whole matter before you briefly, for your information. Indeed I seriously urge all who

perceive its importance to unite in aiding and perfecting it as best they can, and to work towards it assiduously so that at last, abandoning fictions and shadows, we may attain to knowledge of things as they are.” („Elsődleges feladatunk a természet alapos vizsgálata, aktivitása és a benne működő erők kutatása megfigyelés és kísérletek útján, majd az idő múltával szilárdabb filozófia és kényelemben bővelkedőbb civilizáció kikovácsolása. [...] Komolyan és sürgetően biztatok összefogásra mindenkit, aki fölfogja ennek jelentőségét, segítse és tökéletesítse e munkát legjobb képességei szerint, s oly elszántan dologozzon, hogy végül, elosztatva a kitalációkat és homályt, a dolgok valós ismeretéhez jussunk.”)

Alapító tagjai között többen az oxfordi tudóskör gyakorlott kutatói, köztük sokan Oldenburg régi ismerősei (Robert Boyle, John Wilkins, John Wallis, Jonathan Goddar, Robert Hooke, Christopher Wren), mások a 16. század végén alapított Gresham College alkalmazásában oktatták a laikusokat ingyen látogatható előadásokon a fő tudományágakban az egyetem nélküli Londonban. Néhány királypárti tag a Cromwell-érában vidéki visszavonultságában mélyítette el tanulmányait, folytatott fontos megfigyeléseket, s így vált figyelemre méltó tudóssá (Robert Moray). Sok tudós 1660-ban tért vissza az emigrációból. A tapasztalt természettudósok erős jelenléte a kezdetektől biztosította az amatőrizmus kizárását. Olyan szervezetet hoztak létre, amelyhez érdemes volt csatlakozni, s a kezdetektől nyilvánvaló tudományos fölényre elejét vette konkurens szervezetek létrejöttének. Az angol tudós társaság alapítói közül sokan közelebről ismerték a párizsi akadémiákat, szervezeti ötleteket vehettek tőlük, de sokkal keményebb feltételekhez kötötték a tagságot. Míg ott a hihetetlenül nagyszámú magánakadémiák egyikébe első szóra felvették azt az érdeklődő zsenge nemesifjút, aki préceptorával, Henry Oldenburggal együtt adta be jelentkezését, addig az angoloknál ajánlás nyomán alapos megfontolás után lehetett valaki *fellow*.

Az alakuló ülésen összeírt bevonandó személyek között Boyle ajánlására Oldenburg is szerepelt, december végén vált taggá, majd egy olyan bizottságba is beválasztották, amely a világszerte megvizsgálásra érdemes kérdések összeállításán dolgozott. A királyi oklevélben már nemcsak a tanács tagja, de egyik első titkára is. John Wilkins volt a másik, akinek széke többször gazdát cserélt, míg a német haláláig, 1677-ig töltötte be ezt a posztot. Oldenburg Boylehoz írt leveleiből tudjuk, hogy elsősorban az új eredmények névvel és idővel együttes rögzítését és archiválását tekintette feladatának, ami ösztönzést adott a kutatóknak, hogy felfedezéseiket megosszák kutatótársaikkal és a szélesebb közönséggel is. Az új ismeretek terjesztése mellett kutatások ösztönzését is felvállalta, nemegyszer felhívást intézve a világ gondolkodó embereihez tudósítások írására kérve őket. A brémai születésű, teológiát végzett

Oldenburg az 1650-es évek közepén, Oxfordban ismerkedett meg a természettudományokkal, amelyek legnagyobb képviselőinek laboratóriumába és munkamegbeszéléseire is beengedték, s később tartósan levelezhetett kettőjükkel: a hírekért anyagi támogatást nyújtó Robert Boyle-lal, s a szintén német származású, Elblągban (akkor Elbing) született Samuel Hartlibbal, az első angliai tudományszervezővel. Boyleban a tudomány iránti alázat és munkabírási, a Morus, Francis Bacon és Valentin Andrae utópiáit továbbgondoló Hartlibban a páratlan levelezőhálózat kiépítésében is fáradhatatlan tudományszervezői munka nyugozta le Oldenburgot. Hartlib *Office of Publick Adresse*-e Renaudot címirodájának – és a Bacon által *Új Atlantiszban* megálmodott Salamon-háznak – volt a tudományos információcsere első szervezett fórumává tökéletesített változata, amely a Royal Society mintájává vált. A gyakorlati eredményekre (mai kifejezéssel társadalmi hasznosulásra) összpontosító, mindenki számára hozzáférhető egyetemes tudomány előremozdításán a fantaszta kitartásával dolgozó Hartlib Oldenburghoz hasonlóan teológiai képzésben részesült, Herbornban Alsted és Bisterfeld tanították. Tőle tanulta a legtöbbet Oldenburg, aki az 1660 körüli 6-8 esztendőben vált a tudomány kiváló kereskedőjévé (*philosophicall mercant*), s megbízóinak nem kellett csalódniuk.

A titkár feladatai nagyon sokfélék voltak, az üléseken való részvétel mellett ezek lényegének lejegyzését is ellenőriznie kellett, további feladata volt még, hogy egyeztesse a programot mind a Naplóban, mind a Jegyzőkönyvben, felkutassa a bemutatható kísérleteket, s levelezést folytasson külföldi tudósokkal. Oldenburg egy beadványában rá is kérdez arra, hogy a majd 30 emberrel folyamatosan folytatott időigényes feladatot segítség nélkül elvégezheti e egy ember. Feltételezik, hogy ezért merült föl már 1663-ban az akadémia rendszeres nyomtatott közleményeinek megjelentetése, amely a nyilvánosan végzett kísérletek, összejövetelek eredményei mellett a levelezés útján szerzett információkat is közreadná, s tudósítana minden tudományos újdonságról.

A Társaság 1665. március 1-én tartott ülésén gondoskodtak az első számok anyagi fedezetéről, és a cikkek tartalmának ellenőrzéséről, hiszen ha a Royal Society vezetősége a kiadó, a felelősségvállaló, minden cikket annak tagjai közül valakinek a nyomdába küldés előtt át kell olvasni. A peer reviewed folyóiratok első darabjáról határoztak tehát.

Az első szám címlapja egészen egyértelművé teszi Oldenburg felelősségét a folyóiratért, míg Franciaországban de Sallo le sieur d'Hédouville álnév mögé rejtőzködni kényszerült. A Royal Societynek írt beköszöntőben Oldenburg előre mentegetőzik a hatalmas tudományos

vállalkozások szerény tükörképét képes csak adni, s lapja céljai közt a tudomány művelésének az emberiség javát szolgáló széleskörű terjesztését is megnevezi.

Az első szám optikai, csillagászati megfigyeléseket, köztük az üstökösre vonatkozót is közöl. Ismerteti Boylenak a hidegnek élő és élettelen anyagokra gyakorolt hatásáról írt könyvét (An Experimental History of Cold) kivonatolja részletesen, az általa írt tudósítást arról, milyen rendkívüli borjú-magzatot emelt ki egy mészáros egy vemhes tehénből. Németországi tudósítás egy sokoldalúan használható tiszta ólomérc háborúk miatt elhagyott bányájáról. Ugyanettől a német forrástól egy rövid magyar vonatkozású hír, amiről majd később szólunk.

A következő számokban szerepelnek Lord Robert Moray, a Royal Society első elnöke megfigyelései egy különös árapály jelenségről Skócia nyugati partjainál, Auzout francia csillagász optikai fejtegetései, ún. elbeszélés (kalandos tengeri történet) a Christian Huygens által feltalált inga első sikeres tengeri alkalmazásáról. Az ingát tengeri használatra alkalmassá a skót feltaláló, Alexander Bruce (1629–1681), Kincardine earlje tette, aki más érdemeiért alapító tagja a tudós társaságnak. Minden számban találunk friss reagálásokat más kutatók munkáira, a lap viták fórumává is vált. (Auzout és Hooke hosszan vitázik optikai lencséről, Lower doktor megvédi Willis doktor Diatribe de febribus c., a lázról szóló munkáját a támadásoktól.) Többször visszatérnek az üstökösökre, ami tekintettel az asztrológia angliai népszerűségére, tökéletesen érthető. Az 1664-65 telén megjelentekre reagált pl. John Gadbury, aki láttukra 1665-ben megjelent könyvében értelmezte a kométákat: éhínség, pestis, háborúk, válságok jönnek hamarosan.

Az egyik első mikrobiológiai munka ismertetése mellett a selyemhernyókkal is a biológia területére kalauzolják olvasóikat. Nemcsak bányákat írnak le rendszeresen, de a fémkohászat új eljárásait is leírják, ami a gyakorlat iránti elkötelezettségről tanúskodik, s ilyen a kőzetek robbantásáról, a mezőgazdasággal foglalkozó több cikk is. A salétromgyártás iránti érdeklődést akarta kielégíteni annak Thevenot-tól átvett leírása, hogyan nyerik Indiában háromféle nyersanyagból a salétromot.

Ebből a rövid szemléből láthatjuk a *Transactions* érdeklődésének irányát, a természettudományok és azok gyakorlati alkalmazásának dominanciáját. A teológiától való elzárkózás egészen nyilvánvaló, ezért is érdemes elolvasnunk a 22-es szám recenzió rovatában Descartes levelezésének harmadik kötetének szentelt írást. A filozófiáját mint ateizmushoz vezető bűnös libertinizmust támadó utrechti teológia professzorokkal folytatott vitája vezette a nagy franciát Isten létét és a lélek halhatatlanságát megerősítő nyilatkozatra, összegzi a

recenzens a kötet azóta is legszélesebb körben olvasott írásait. Célunkhoz, mondja, közelebb visznek az optika és a geometria tárgyában folytatott vitasorozatok, amelynek legértékesebb része a Fermettel folytatott vitája. A Royal Society vezetőinek döntése szerint a *Philosophical Transaction* nem foglalkozott a mai értelemben vett filozófiával, a természettudományok eredményeinek közzétételét tekintette feladatának. E számban még egy csillagászati (Giovanni Battista Riccioli *Astronomia reformata* c. könyve, a *Journal des sçavans* közleményéből) és egy anatómiának szentelt (*Anatome medullae spinalis et nervorum* Gerardi Blasii) könyvről olvashatunk. Régi szerzők műveinek új kiadásai is csak természettudományos tárgy esetében kerülnek recenzálásra a lapban.

*

Az időben következő folyóirat, az 1668-ban indult *Giornale de letterati* különösen a *Journal des Sçavans*-hoz kötődik erőteljesen. Alapítója, a római Sapienza egyetemen filozófiát tanító Francesco Nazzari apát nem is titkolja az első szám bevezetőjében, hogy az Itáliában is terjesztett francia folyóirat teremtette meg az igényt létrehozására. Nagyon sokan olvasnak ugyanis franciául, mondja, de azok sincsenek kevesen, akik csak olaszul tudnak, s éppen a minta alapján döbbsenek rá arra, mennyivel alaposabban tudnának tájékozódni, ha nem csupán a könyvek címét tudnák elolvasni, hanem a tartalmukról is tájékoztatást kapnának. Az 1679-ig Nazzari szerkesztésében megjelenő, majd két azonos címűre váltó kiadvány első számai oly gyakorisággal vesznek át részleteket a mondott franciából, hogy csaknem annak olasz nyelvű alterációjáról beszélhetünk. Megtörténik persze eredeti olasz anyaggal való kiegészítése is, így mindjárt az első számban Josephus Ciantes római püspöknek arról a művéről olvashatunk alapos ismertetést, amely a címe szerint „ex antiquorum Hebraeorum testimoniis”, vagyis a régi héberek tanúbizonyságaiból is merítve igyekszik bizonyítani a szentháromság dogmáját. Ha a másik olaszországi tételt is felidézzük (*Saggi di naturali esperienze fatte nell' academia de Cimento sotto la protezione del Serenissimo Principe Leopoldi di Toscana*), amely tehát a toszkán herceg patronátusa alatt működő akadémián lezajlott természettudományos kísérletekről számol be, akkor a korai számok két jellegzetes mozzanatát is kiemeltük.

Egyfelől tehát itt is a természet titkainak kutatásában elért új eredmények figyelemmel kísérését találjuk, amely nagyon gyakran a francia és angol folyóiratból való átvétellel vagy átdolgozással történik, de nem ritkák az olasz műhelyekben elért eredményekről való beszámolók sem. Másfelől nagyon erősen vannak jelen az olasz nyelvű bölcséleti, dogma- és egyháztörténeti témákról írott szemlék. Ezeket erős felekezeti elkötelezettség jellemzi, előszeretettel veszik számba a protestantizmus egésze vagy egyes képviselői elleni műveket.

Így mindjárt az első számban nem csupán Cesare Baroni egyháztörténeti munkájáról olvashatunk, hanem mintegy kiegészítésképpen, természetesen a hit mártírjainak kijáró hangnemben méltatják azt a kiadványt, amely a jezsuiták sorsát mutatja be a koraújkori Angliában. Intenzíven nyomon követik és referálják tehát a katolicizmus védelmében megjelentetett itáliai termést, de igazságtalanok lennénk, ha nem méltatnánk, hogy ez nagyon sokszor a történelmi dimenzió felmutatásával, esetenként roppant informatív dogma- és egyháztörténeti érdeklődéssel történik. Összhangba kerülnek ezek aztán a felekezeti elfogultságot patrióta szemlélettel felváltó olyan szemlékkel, amelyek az itáliai múlt iránti felfokozott érdeklődésről tanúskodnak. Szinte minden számban olvashatunk valamely újonnan előkerült antik emlékről, lett légyen az egy szélesebb körben nem ismert érme, feliratos kő, vagy valamely nagy antik szerző frissiben elkészült kiadása vagy fordítása. A számbavétel nagyon sok esetben társul a korábbi ismeretekkel való szembesítéssel, így például az újonnan előkerült római feliratos kövek leírását rendre Guter nagy összefoglaló kiadványa kiegészítéseként szerepeltetik.

A negyedik európai jelentőségű folyóirat, az *Acta Eruditorum* 1682-ben Lipcsében jelent meg. Alapítója a lipcsei egyetemen morálfilozófiát tanító, matematikusként is jelentős Otto Mencke volt, de az összefoglalások szerint a szervezkedés háttérében az a Gottfried Leibniz állott, aki nem csupán a korszak legjelentősebb gondolkodóinak egyike volt, hanem lenyűgözően széleskörű érdeklődésének megfelelő, kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkezett. Az első szám beköszöntőjéből azonnal ki is derül, hogy az Európa más országaiban történetekkel tisztában vannak a folyóirat életre keltői. Itt arról írnak, hogy immár 17 éve a korábban egymással fegyverrel harcoló angolok és franciák másfajta vetélkedésbe kezdtek, a tudományos életben küzdenek egymással, s ennek során fórumokat hoztak létre a legszélesebb értelemben vett tudományosság területén elért eredmények begyűjtésére és értékelésére. Ilyenek gyanánt mutatja be a *Philosophical Transactions*-t és a *Journal des Sçavans*-t, valamint *Giornale de Letterati*-t. Az első kettő profilját is regisztrálja, helyesen állapítva meg, hogy a Journal szélesebb tematikájú, szinte minden mesterség és tudomány területére kiterjed a figyelme. Németország mindaddig nélkülözte ezt, hiszen létrejött ugyan a Societas Naturae Curiosorum (az 1672-ben alapított, később Leopoldinának nevezett akadémiai kezdeményezésről van szó, amelyet a Német Tudományos Akadémia elődjének tekintenek), de ennek nem volt folyóirata, csupán időnként jelent meg egy olyan kötet, amelyben a Birodalom területén élő orvosok latin nyelven számoltak be a gyakorlatuk során észlelt különleges esetekről. Joggal mutatja be magát tehát az egyébként még majd egy évszázadig megjelenő folyóirat az első németországi fórumként. A fentebb tárgyaltaknál tradicionálisabb szemléletre

utal ugyanakkor, hogy a kiadók a latin nyelvűség mellett döntenek. Az előszóból az is kiderül, hogy a döntés háttérében szemléletük bizonyos arisztokratizmusa húzódik meg, hiszen ezt nem a németül való megszólalás tudományos és nyelvi nehézségeivel magyarázzák, hanem a szakszerűség megóvásával, amit az ismert latin nyelvű közmondás „ne sutor ultra crapidam” – a suszter maradjon a kaptafánál is illusztrálni akarnak. A szerkesztés során aztán úgy járnak el, hogy minden nem latin nyelvű kiadvány címét latinul is megadják. A beköszöntő tehát erősen reflektáló szöveg, s ez a teendőkön való elgondolkodás a későbbiekben is tükröződik a folyóirat hasábjain.

Így az 1688-as első szám visszatekint arra, hogy immár hét esztendeje közlik beszámolóikat a *naturalia* és *artificialia* fogalmaival leírható területekről, vagyis a természet és az ember által teremtett dolgokról, s bár igyekeznek Európa egészére figyelni, fontos művekre nem tudtak reflektálni. Ennek nem az az oka, hogy nem becsülték ezeket, sok könyv egyszerűen nem jutott el hozzájuk. Ezért aztán ebben az esztendőben egy visszatekintő kiegészítő kötetet is megjelentettek az időközben beszerzett legfontosabb kiadványokról. A nagyobb szervezethez látszik az is utalni, hogy ettől az időtől kezdve minden szám végére odakerül egy a beérkezett új könyveket felsoroló rovat: *libri novi*. Az ilyen reflexió eredményének tekinthetjük azt is, hogy az 1692-es utolsó számban egy összevont nagy mutatót közölnek az addigi termés egészéről. Ez kis átalakítással abban a szerkezetben segíti elő a tájékozódást, amelyet viszont már az első esztendőből kialakítottak, azaz minden év utolsó száma tartalmazott névmutatót és tárgymutatót, ez utóbbit a következő megoszlásban: *index rerum theologiarum, rerum juridicarum, rerum physicarum, medicarum et mathematicarum, rerum miscellaneorum*.

Ez a mutató már jelzi a folyóirat irányultságát is. Az első helyen még a teológiai művek szerepelnek, ahová a filozófiai tárgyú szövegeket is besorolták, vagyis a világszemlélet teológiai meghatározottsága nyilvánvaló, s a válogatásból, valamint a recenziókból az is kiderül, hogy protestáns szemléletű folyóiratról van szó. Helyénvaló ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk, hogy a protestantizmus egészét egyben látni igyekvő szemléletről beszélhetünk. Ez megnyilvánul abban, hogy recenziók sora követi nyomon és igenli a protestantizmuson belüli egységtörekvések jegyében írott műveket, s kiemelkedő fontossággal kezelik az ilyen hangoltságú egyháztörténeti és bibliai-tudományi kiadványokat is. Ennek talán leglátványosabb példája annak a vitának a rendkívül alapos, nagy terjedelmű írásokban való nyomon követése, amely 1686–1688-ban Richard Simon művei körül alakult ki. Ez a színvonalas katolikus gondolkodó ugyanis azzal az újszerű elmélettel állt elő, hogy a biblia egyes könyvei nem tekinthetők ihletetteknek, főleg Mózes öt könyvének bizonyos részleteiről jelentette ki, hogy minden valószínűség szerint nem Mózes-től származnak, hanem másoktól,

különféle írnokoktól származó feljegyzések, amelyeket ő aztán később egybedolgozott. E felfogás támadások keresztüzébe került, a mű felkerült a tiltott könyvek római listájára, de a protestánsok sem igenelték, hiszen ellentmondott ez a szentírás mindenek fölötti tekintélyét hirdető reformatori elveknek is. Az *Acta eruditorum*ban az alapmű különböző francia, majd latin nyelvű kiadásait is pontosan regisztráló recenziók egész sora jelenik meg, s különösen fontos, hogy ennek során részletes ismertetést írnak arról a kötetéről is, amely a legnevesebb holland teológusok, köztük a korai felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, Jean Le Clerc véleményét tartalmazza. A protestantizmuson belüli heterodox áramlatok is megjelennek tehát a szemlélés során, köztük a Le Clerc képviselte arminianizmus és legfontosabb teroretikusai, Hugo Grotius vagy Philipp Limborch is.

Rendkívül érdekes persze itt a recenzensek belső küzdelmét is nyomon követni. A Limborch egyik legfontosabb, egy keresztény és egy zsidó baráti vitatkozását tartalmazó művéről írott recenzió például azzal kezdődik, hogy a recenzens leszögezi: félünk, hogy a teológusok túlságosan barátinak fogják majd látni ezt a vitát a mű és ismertetése alapján. Nem mulasztják el a szerkesztők azt sem, hogy a radikális reformáció leginkább kiátkozott képviselőiről szóló forráskiadványokat és műveket is recenzálják. Így a tévelygést megbocsátóan kezelő recenzió jelent meg az egyik legjelentősebb 17. századi antitrinitárius gondolkodó, Martin Ruar levelezéséről, míg Christoph Sand alapvető bibliográfiáját (*Bibliotheca Antitrinitariorum*) ismertető recenzió azzal indult, hogy bár kívánatos lenne, hogy a szentháromságot támadó korai keresztény eretnekségek örökre elfelejtődjenek, mégis foglalkozni kell velük, hiszen a 16. században feltámasztották ezeket, s így azt újabb idők történéseihez mégiscsak hozzá tartoznak. Emellett nem hiányoznak a folyóirat lapjairól a természettudományos eredményeket közlő vagy azokra reflektáló írások sem. Ezek nagyon sokszor merítenek az angol és francia elődlapokból. Jelképesnek is tarthatjuk, hogy már az 1682-es nyitószámban is olvasható egy írás a Royal Society múzeumáról: *Museum Regalis Societatis or a Catalog of Description of the Natural and Artificial Rarities belonging to the Royal Society by Nehemias Grew*. Az ismertetés írója azt is tudja, hogy a szerző Grew a híres Oldenburg után a Royal Society titkára volt. A későbbiek során aztán átvesznek újabb eredményeket közlő leírásokat a híres angol folyóiratból, s mint az alábbi cím mutatja, ezt rendre jelzik is: *Nova teoria visionis Regiae Anglorum Societati exposita per Wilkelmann Briggs M. D. Ex collectionibus philosophicis anglicanis Num. 6. A. 1682 p. 167 sqq. excerpta* 1683-ban a látás mibenlétére vonatkozó elméleti megfontolásokat tehát a folyóirat 1682-es évfolyam 6. számából emelték át. Az ilyenekhez társulnak aztán az olyan beszámolók, amelyeket a szerkesztők maguk szereztek be. Így az 1683-as júliusi számban a világitó fáklya egy új módozatát illusztráló rajz kíséretében

adják, s mint a címből kiderül ez a találmány egy altdorfi professzorhoz kötődik, s talán ő maga is küldte be közlésre: *Novum lampadis genus communicatum a Domino Johanne Christophoro Starmio professa Altdorfino 1683. In litteris Lipsiam mense junio 1683 missis.*

Mint a fentiekben láthattuk, a szerkesztőkhöz beküldött és a név megadásával is közölt leveleken kívül a könyvekről írott recenziók általában nem szignáltak, tehát mintegy a szerkesztőség egészének véleményeként jelentek meg. Ritkán köthetők tehát nevekhez, s olykor csak esetleges későbbi számokban szereplő utalásokból derül ki, hogy ki a folyóiratot vezérlő közösség melyik tagjától származnak a leírtak. Így hát érdemes külön kezelni azokat a folyóiratokat, amelyek valamelyest besegítéssel ugyan, de mégiscsak egyetlen egy ember hallatlan intenzív és termékeny írás-teljesítményei. Az ilyen periódusok természetesen néhány esztendőnél nem lehettek hosszabbak, ám az ilyen vállalkozások mégis rendkívüliek. Ezek közül az élre kívánkozik a korai felvilágosodás nagy francia gondolkodója, Pierre Bayle (1647–1706), akinek fő műve az a 18. század nyitányának is tekinthető történeti-kritikai szótár (*Dictionnaire Historique et Critique*), amelyet a nagy francia felvilágosult enciklopédia legfontosabb előzményének tekintik. A református (hugenotta) lelkész családban felnövő Bayle felekezetének Sedanban működő főiskoláján tanított, amikor a protestánsoknak viszonylagos szabadságot jelentő nantes-i egyezmény visszavonásának (1685) előszeleként 1681-ben az államhatalom bezáratta az intézményt. Ekkor elhagyta Franciaországot és Rotterdamban telepedett le, s itt indította el *Novuelles de la république des lettres* című folyóiratát 1684-ben, amelyet az 1687-ig lényegében egyedül gondozott. Egy roppant felkészült színes személyiség az irónia, a humor és a satíra eszközeit sem nélkülöző írásai töltötték meg tehát és tették széles körben vonzóvá ezt a folyóiratot, amelynek programját szerzője tudatosan alakította ki, elképzeléseit időnként meg is osztva olvasóival.

Ezekből az időnként az egyes számok élére helyezett reflexiókból kiderül, hogy a dolgozatunkban korábban elemzett nagy folyóiratoktól eltérően ő a legnagyobb tudatossággal törekedett szélesebb közönség meghódítására. Nála már föl sem merült, hogy ne franciául jelenjen meg, s csak a legritkább esetben, nehéz, vagy túlságosan pikánsnak nevezhető anatómiai vagy szexuális témák esetében közölt latin nyelvű írásokat. A kutatás persze azt is kiderítette, hogy a francia nyelv mellett gazdasági megfontolások is szóltak. A protestáns Bayle számolt azzal, hogy a Franciaországban való legális terjesztést majd gátolni fogják a hatóságok, ami 1695-ös januári kitiltással be is következett, de tudta, hogy számíthat az illegális terjesztésre, másrészt a nemzetközi kapcsolatrendszeren kívül arra is építhetett, hogy Hollandiában a műveltebb emberek között nagyon elterjedt volt a francia-tudás, s Európa más országaiban sokan olvastak ezen a nyelven. A körülmények mérlegelése és gazdaságossági

számítások során számíthatott a hollandiai könyvkereskedőktől kapott tanácsokra is, s végül is ezek egyike, Henry Desbordes vállalkozott a fórum finanszírozására, s a tárgyalások után Bayle örömmel írta testvérének, hogy olyan megállapodás született, amely biztos megélhetést jelent számára.

A havonta megjelenő számok egyedüli gondozása, s nagy részt írása is persze hatalmas munkát jelentett, jóllehet az alkalmi írásokat küldő nagyságok (Leibniz, Robert Boyle, Fontenelle stb.) mellett bizonyos területeken számíthatott komoly tudósok állandó jelenlétére és tanácsaira is. Így a matematika és az asztronómia területen Christian Huygens, a fizikában Denis Papin, a teológiában Jacques Lenfant állandó tanácsaira. Mindez világosan jelzi, hogy a vállalkozás erősen kötődött a címben is jelzett *respublica litteraria* (*république des lettres*) hagyományához, amelyben Bayle felnevelkedett, amelyet későbbi megnyilatkozásai szerint is olyan ideális köztársaságnak képzelt el, amelyben felekezeti, világszemléleti, vagy nemzeti hovatartozások nem lehetnek a levelezés útján is megvalósuló együttműködés akadályai, s amely ugyanakkor egyáltalán nem zárja ki egy-egy közösség sajátosságainak becsülését. Az 1684 szeptemberi szám elején például azt olvashatjuk, hogy egy Leewenhoeck országában megjelenő fórumnak elengedhetetlen kötelessége külön is megemlékezni a mikroszkóp németalföldi felfedezőjéről, akit a Franciaországban, Angliában és Németországban is ünnepelnek, s akire joggal lehet büszke az az ország, ahol a felsoroltak mindegyikénél nagyobb szabadságnak örvendenek az emberek. Az ilyen alkalmi, olykor politikai, vagy egyházpolitikai aktualitások alapján állítja ugyanakkor a szakirodalom azt is, hogy Bayle egyáltalán nem volt tipikus képviselője ennek a közösségnek. Az e közösségből kitekinteni tudás képességéről beszél a szakirodalom, amely a politikai élet mindennapjainak követését, az akkor már nagy számú újságok állandó olvasását is felölelte, s olyan naprakészséget jelentett, amelyből kifejezetten újságírói attitűd jelenlétére következtetnek.

Ez a naprakészség ugyanakkor egyáltalán nem jár együtt valamiféle felszínességgel. Éppen ellenkezőleg, Bayle folyóiratát az teszi egészen rendkívülivé, hogy szellemes és finom utalásokban gazdag stílusban a kor olyan kérdéseiről beszél, amelyek a legnagyobbakat foglalkoztatták. A mondandó bölcséleti megalapozása iránt igény az ilyen szövegekkel való folytonos szembenézésből eredeztethető, aminek ott találjuk lenyomatát a *Nouvelles* lapjain is. A szakirodalom különösen fontosnak tartja Nicolas Malebranche filozófiájának szakszerű és érzékeny értelmezését, amiben a kortársak közül sokan figyeltek fel arra is, hogy saját hitsorsosa, a hugenotta Antoine Arnauld ellenében is a filozófus védelmére kelt. A bölcséleti szempont ilyen emelkedett kezelését az tette lehetővé, hogy Bayle egyáltalán nem hitt a felekezeti és dogmatikai viták racionális megközelíthetőségében, úgy tartotta, hogy a vallásos

hit tartománya a ráció számára megközelíthetetlen terület. A hit beláthatóságának ez a szkeptikus kezelése a legtermészetesebben váltott ki nála undort és megvetést a felekezeti elfogultságok és fanatizmusok mindegyike iránt. Ez a felfogás vezeti el a vallási türelem megalapozásához és hirdetéséhez, amelyről nagy hatású műveket írt, s amely persze ott munkál a Nouvelles ilyen témájú fejtegetésiben és recenzióiban is. Ezzel a szemlélettel nyúl a folyóiratban markánsan jelen lévő egyháztörténeti témákhoz is, vagyis a kereszténységnek az az ősegyházban megvalósulni látott víziója vezeti tollát, amelyben a szeretet és megértés uralkodik, ahol szó sem lehet arról, hogy bárki bárkire ráerőltesse véleményét, s ahol a közösség egésze és egyes tagjai is mentesek bármiféle hatalmi ambícióktól. A teológiai és egyháztörténeti munkákról írott recenziók kíméletlenül mutatják be, hogy már a korai egyházatyák művei is eltávolodtak ettől az eszménytől, s nem mulasztják el felmutatni a felekezeti bornírtság jegyeit egyetlen egy későbbi közösség esetében sem. Említésre méltó ugyanakkor, hogy legalábbis igyekszik minden felekezeti közösséget, vagy vallásfilozófiai törekvést azonos mércével mérni, s így azok számára, akiket az erősebbek rendre kiátkoztak a higgadt kezelésnek még akkor is lehetett jelentősége, ha bírálattal is párosult. A kelet-közép-európai fejlemények felől nézve például elismerésre méltónak tarthatjuk, hogy az átlagot jóval meghaladó erudícióval nézett szembe az itteni antitrinitarizmus fejleményivel, s ennek egyik 17. századi csúcsteljesítményéről, Andrzej Wiszowaty Religio rationalis (Okos istentisztelet) című munkájáról komoly recenzió jelent meg a folyóiratban.

A csodák lehetséges volta és esetleges racionális magyarázata iránt felfokozott érdeklődést mutató Bayle folyóirata természetesen intenzíven foglalkozott azzal is, ami a természet világában történt. Többször találunk példát arra, hogy baráti, vagy ismeretségi körének valamely tagja számol be neki érdekes jelenségekről, s ő egyszerűen, minden kommentár nélkül leközi az ilyen levelet. Máskor egy későbbi számban a szerkesztőtől, vagy mástól reflexiót is olvashatunk erről. Másfelől ő is bőven merít ezekben a témákban más folyóiratokból. Azt mondhatjuk, hogy szinte külön rovatként működteti az *Extrait des Transactions philosophiques* címűt, vagyis nagyon sok számban közöl kivonatokat a híres angol folyóiratban olvasható jelenségekről lett legyen szó a légmozgás tovaterjedésének mérése kitalált új módszerről, vagy a vérátömlesztés alkalmazásának lehetőségeiről.

Bayle-től egyáltalán nem függetlenül, hanem rá időnként hivatkozva is vállalkozott két ilyen folyóirat megjelentetésére a korai német felvilágosodásnak a francia kultúrához erősen kötődő alakja, Christian Thomasius (1655-1728.) Az 1688-1690 között két esztendőn át havi rendszerességgel német nyelven megjelent *Monatsgespräche* a könnyed stílus és az irónikus, időnként satirikus hangvételben is követte a francia mintát. Mindez Németországban persze

jóval kockázatosabb volt, mint Hollandiában, amit az is mutat, hogy az első évfolyamot még álneven publikálta. Egy újabb esztendő elteltével azonban elfogyott körülötte a levegő, s emiatt is el kellett menekülnie akkori állomáshelyéről, Lipsceből. Az élet minden területét átható előítéletek ellen állhatatosan küzdő, a boszorkányüldözés ellen teoretikus munkában is kikelő jogász és bölcsező lapja ugyanis rendhagyó formája és merész gondolatai miatt egyaránt a támadások keresztútjába került. A forma erősen kötődött a dialógus irodalomnak ahhoz a hagyományához, amely reformáció idején is hatásos propagandaeszköz volt. Thomasius folyóiratának lapjain ugyanis két számról számra változó fiktív szereplő beszélte meg a szellemi élet újdonságait. Ez a szerző álláspontjának megjelenítésére áttételesebb lehetőséget adó forma elméletileg még védelmet is jelenthetett volna, ám a dialógusok szereplői között rendre magukra ismertek szerző lipcsei egyetemi kollégái, s ez nem csökkentette a körülötte kialakult feszültséget. A fiktív keret persze azt is jelentette, hogy itt a filozófiai, történeti és orvostudományi és szépirodalmi művek referálása nem lehetett rendszeres, hiszen a dialógusok gondolamenetéhez kellett igazodnia, s így nem is történhet meg a szakszerű bibliográfiai tájékoztatás, jóllehet az életszerűséget persze jelentősen csökkentve a beszélgetők többnyire elmondják egymásnak a tárgyalt művek adatait is.

Formai tekintetben eltér Bayle vállalkozásától az a folyóirat is, amelyben a Lipsceből Halléba menekült Thomasius újra szerepet vállalt. Az 1700-1705 között félévente megjelenő latin nyelvű *Observationum selectarum ad rem litterariam spectantium* ugyan nem egy személyes vállalkozás volt, hiszen megjelenésében a felvilágosodás szellemétől megérintett olyan teológus kollégái is szerepet játszottak, mint Johann Franz Budde (1667-1728), vagy Nicolai Hieronym Gundling (1671-1729), a szakirodalom azonban a kezdeményezést hozzá köti. A Budde által megfogalmazott előszó bejelenti, hogy elsősorban a legszélesebb értelemben vett irásbeliség, tehát a *historia litteraria* területén fognak küzdeni a bevett téveszmék és előítéletek ellen. Kifejezetten Bayle-nek a *Nouvelle*-ben megkezdett programjára emlékeztetően szól arról, hogy elkerülhetetlenül szükségessé vált azoknak a gondolkodóknak a tárgyyszerű bemutatása és értékelése, akiket az elmúlt évszázadokban, vagy újólág eretnekként, vagy ateistaként bélyegeztek meg. A program, visszatekintő jellegű és a kortárs jelenségekre egyaránt reagáló névtelenül közölt értekezésekben valósult meg, s a szerzőségeket nagyon sok esetben a mai napig sem sikerült megállapítani. Nem tudjuk tehát, hogy mi származik a felsorolt nagyságoktól, vagy név szerint esetleg nem is ismert tanítványaiktól. Hogy illusztrációként egyetlen, a Spinoza utáni évtizedeken bizonyosan nagyon aktuális témát idézzünk fel, értekezések sorozatában járják körül az ateizmus kérdéskörét. át. Bebizonyítják, hogy a vád régen és modern időkben is túlságosan könnyen röppent fel, hogy napjaikban egészen bizonyosan sokkal több a

világszemléleti kérdésekben eligazodni nem tudó bizonytalan ember van, mint istentagadó. Majd Arisztotelészig visszanyúló történeti áttekintések következnek, mintaként mutatván fel, hogy mint tették őt egyesek könnyű kézzel ateistává, míg nem kevésbé könnyed módon lett másoknál a keresztény tanítások keresztény gondolkodó. A mába eljutván aztán egy a ritka könyvekről szóló értekezés felsorolja azokat az utolsó időszakban megjelent könyveket is, amelyek feldolgozása nélkül nem lehet megnyugtató választ adni a kérdésre. Kelet-közép-európai szempontból különösen érdekesnek találhatjuk az eretnekség hasonló körüljárását. Itt nem csupán azok a koaújkori gondolkodók kapnak nagyon színvonalas összegző bemutatást (Erasmus, Bernardino Ochino Guillaume Postel, Giacompo Aconcio), akinek jelentős volt az itteni recepciója, hanem a dolgozatunk elején említett Dudith András is.

A dolgozatunk elején említett, olasz anyától és horvát apától született pécsi püspök megidézése átvezethet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy észlelhető-e legalább valamelyes magyarországi jelenlét a számba vett folyóiratok korai számaiban. Azt szinte mondanunk sem kell, hogy intézményes együttműködésről szó sem lehetett, hiszen az ezekre legalább emlékeztető első magyarországi folyóiratok megjelenéséig még mintegy másfél évszázadnak kell eltelnie. A Magyarországon megjelent idegen nyelvű, tehát esetleg külföldön is elérhető könyvek referálására sem találtunk adatokat, s bizony az akkor különösen nehéz hazai politikai helyzet ismeretében is elég szomorú azt olvasni az Acta eruditorum 1688-as visszatekintő nyitó számában, hogy sok országból kapnak recenzálásra könyveket Magyarország kivételével. Így szinte kizárólag azt regisztrálhatjuk, hogy külföldön megjelent magyar történelemmel kapcsolatos kötetekről olvashatunk ebből a korai időszakból. Így éppen ebben az 1688-as kötetben van ismertetés Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról szóló ismert műve ebben az évben megjelent strasbourgi kiadásáról. Hasonlókat figyelhetünk meg a további folyóiratok esetében. A Journal des Sçavans ilyen művekről ad számot. Az 1666-os első számban a legfontosabb tényekre szorító ismertetést olvashatunk Bethlen János Amszterdamban megjelent Erdély történetéről, 1668-ban a Ragguaglio dell' ultime querre di Transylvania című Velencében megjelent kiadványt szemlézik, amely II. Rákóczi György hírhedt lengyelországi hadjáratáig megy vissza az események ismertetésében, s részvétel beszél Janos Chimin (Kemény János) haláláról. A Nouvelles lapjain is csak addig jutunk el, hogy az 1686-os áprilisi szám szemlézi Pierre Mortier, Histoire de troubles de Hongrie depuis 1655... című munkáját, amely 1686-ig jutott le a Bécs ostromát is felölelő események ismertetésében. Talán Bayle tollára vall egyébként, hogy az 1671-ben kivégzettekről (Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc) szólva külön hangsúlyozza, hogy mindannyian katolikusok voltak, tehát nem

a vallásuk miatt kellett meghalniuk. A recenzió egyébként felsorolja Mortier jóval korábbi Magyarországról írott munkáit is. (Ezeket az újabb magyar történeti szakirodalom számon tartja.) E korai időszak egyetlen nem történeti témára vonatkozó kivétele, hogy az Acta Eruditorum 1693-as évfolyam tárgyszerűnek mondható ismertetést közöl Otrokócsi Fóris Ferencnek a protestánsok egységét szorgalmazó Franekerában megjelent írásáról (Eiphikon, seu pacis consilium). Sőt a következő év legelején egy másik, a modern szakirodalomban igen nagyra értékelt munkájáról is megjelent egy ismertetés. Az 1693-ban ugyancsak Franekerában megjelent Origines Hungariae, seu liber quo vera nationis hungaricae origo et antiquitas e veterum monumentis...pandatur c. kötet és a róla írott recenzió azért jelentős, mert így abban a szellemi küzdelemben hallattuk hangunkat, amely az európai nemzetek nyelvének és kultúrájának eredetéről és régiségéről bontakozott ki ezekben az évtizedekben.

A magyarországi adatszolgáltató bedolgozás érdekes epizódjai hüvelyezhető ki ugyanakkor a Philosophical Transactions első számából. A 11. oldalon nagyon rövid cikk írja le egy németországi hír alapján, milyen különleges talajt találtak Magyarországon: Of an Hungarian Bolus, of the same effect with the Bolus Armenum. The same person gave notice also, that, beside the Bolus Armenus and Terra Silesiaca, there is an Earth to be found in Hungary about the river Tockay, thence called Bolus Tockaviensis, having as good effect in Physick, as either of the former two and commanded by experience in those parts, as much as it is by Sennertus out of Crato, for its goodness.

A Bolus (lapis, lutum) Armenum vasokszid, kaolin és alumíniumszilikáttartalmú anyag, Libanonon és Örményországon kívüli lelőhelyeit a 16. századtól ismerik, (jellemző módon Toccay in Siebenbürgen (Bolus toccaviensem), Württembergischer Bolus. Használata a festőművészetben, kerámiagyártásban, gyógyászatban legelterjedtebb. Egy 1801-es szakácskönyvben vörös örményföld néven fűszerként emlegeti. Annál érdekesebb arról olvasnunk, hogy valószínűleg a 16-17. század fordulóján élt lengyel alkimista Sendivogius nyomán a 17. századi alkimisták és jatrokémikusok, a mai vegyészek elődei salétrom előállítására használták. A talajfertőtlenítés és puskaporgyártás mellett a kohászat fémek kinyerésére használta. Andreas Ortelius *Novum lumen chemicum*ában 1624-ben a következőképpen írja le a gyártást: vörösföldet rétegeznek juhtrágyával egy ember mélységű gödörben, amit lefednek és ősztől tavaszig érlelik. Az őszanyag amorfságát felvevő trágya segíti a folyamatokat beindulni, tavaszra égi tulajdonságokat vesz fel, kristályosodik az anyag, amit megtisztítva kész a salétrom. Valószínűleg a nyersanyag rendkívülisége keltette fel a Royal Society tisztviselőinek érdeklődését, amit megerősíthetett Jászberényi Pál, aki Londonban

latintanárként működött. Hazaindulása előtt állította össze, talán épp miatta Robert Boyle a bányák, ércek számbavételére vonatkozó kérdőívet, amely a Transactions 19. számában (1666. nov. 19.) megjelent, s akár módszertani közleményként is értékelhetjük. Erre hivatkozik Oldenburg Szentiványi Márkos, hazautazó unitárius diáknak írva, hogy aztán végül kérdései egy részére a Közép-Európát járó, s onnan több ládányi mintát a Royal Societynek küldő Edward Browne-tól kapjon.

Irodalom

<http://c18.net/dp/> francia folyóiratok 1600-1789

Jstore-on keresztül a régi folyóiratok jelentős része elérhető

Translation of First Charter, granted to the President. Council, and Fellows of the Royal Society of London, by King Charles the Second, A.D. 1662.

https://royalsociety.org/~media/Royal_Society_Content/about-us/history/Charter1_English.pdf

François-Denis Camusat (1700-1732) *Histoire Critiques des Journaux qui s'impriment en France and Bibliotheque des Livres nouveaux*. (Amsterdam, 1734);

Dictionnaire des journaux 1600-1789, sous la direction de Jean Sgard, Paris, Universitas, 1991, frissülő internetes változata: <http://c18.net/dp/dp.php?no=3000>

Harcourt Brown, *History and the Learned Journals*, Journal of the History of Ideas, 33(1972) 3, Festschrift for Philip P. Wiener (Jul. - Sep.,1972), 365-378.

Pratt, A., The Early History of Scientific Journals = Chemistry in New Zealand. VOL 66; Part 3, ; 2002, 33-36.

Marie Boas Hall, *Henry Oldenburg : shaping the Royal Society*, New York ; Oxford : Oxford University Press, 2002.

Gömöri György, *Oldenburg, Lubieniecki meg a tudós erdélyiek A Royal Society első évtizedének levelezése* = Történelmi Szemle 2009. 4. 503-517.

Anthony Turner, *An Interrupted Story: French Translations from "Philosophical Transactions" in the Seventeenth and Eighteenth Centuries Author(s)*. In: Notes and Records of the Royal Society of London, Vol. 62, No. 4 (Dec. 20, 2008), pp. 341 -354.

Pierre Bourdieu, *A tudomány tudománya és a reflexivitás*, ford. Házas Nikoletta, Simon Vanda, Budapest 2005.

Correspondence of Oldenburg 1965-1986, kiad. Alfred Rupert Hall és Marie Boas Hall

[David S. Lux and Harold J. Cook, Closed circles or open networks?: communicating at a distance during the scientific revolution. History of Science, 36 \(112\). pp. 179-211](#)

The Birth and Early Days of the Philosophical Transactions

E. N. da C. Andrade

Notes and Records of the Royal Society of London

Vol. 20, No. 1 (Jun., 1965), pp. 9-27

[The Royal Society's Role in the Diffusion of Information in the Seventeenth Century \(1\)](#)

[Marie Boas Hall](#)

Notes and Records of the Royal Society of London, Vol. 29, No. 2 (Mar., 1975), pp. 173-192.

William R. Newman, *Gehennical fire: the Lives of George Starkey, an American Alchemist in the Scientific Revolution*, Chicago 2003. 89.

I. Avramov, *An apprenticeship in scientific communication: the early correspondence of Henry Oldenburg (1656-63)* Notes and Records of the Royal Society of London, Vol. 53, 22 May 1999.